

УДК 336.71.078.3

ІНСТРУМЕНТИ БАНКІВСЬКОГО НАГЛЯДУ НА КОНСОЛІДОВАНІЙ ОСНОВІ

BANK SUPERVISION TOOLS ON A CONSOLIDATED BASIS

Сергій Вікторович БАШЛАЙ

кандидат економічних наук, доцент кафедри банківської справи

ДВНЗ «Українська академія банківської справи НБУ»

E-mail: bash_serg@ukr.net

Serhiy V. BASHLAI

Ph.D. in Economics, Associate Professor of Banking Department, State Higher Educational Institution «Ukrainian Academy of Banking of the National Bank of Ukraine»

Анотація. Застосування інструментів нагляду на консолідованій основі повинне забезпечувати належний аналіз складу та змісту діяльності банківської групи, оцінку фінансового стану банків – учасників групи та рівня ризиків. Відповідні зміни в законодавстві закріпили за НБУ певні засоби впливу на діяльність банків, капітал, якість активів, ліквідність, рівень прийнятих ризиків.

У статті наведені результати вивчення міжнародного законодавства та досвіду, визначені економіко-правові умови вітчизняної реальності та систематизовані дослідження наукових здобутків щодо питань забезпечення ефективного банківського нагляду.

Ці аспекти були покладені в основу визначення науково-методологічних засад сутності та порядку застосування інструментів консолідованого характеру, як логічного продовження формування в банківській сфері України системи ризик-орієнтованого нагляду.

Summary. Application of the supervision tools on a consolidated basis must provide a proper analysis of the structure and contents of the banking group, the evaluation of the financial state of banks-participants of the Group and the level of risk. Appropriate changes in legislation have underpinned certain influence of the NBU on the activities of banks, equity, quality, liquidity, the level of risk.

The results of the study of international legislation and practices are cited in the article. Economic and legal conditions of domestic reality and the systematic study of scientific achievements in effective banking supervision are defined.

These aspects laid the foundation for defining scientific-methodological fundamentals of the substance and application of the consolidated character tools as the logical continuation of the risk-oriented supervision system formation in Ukraine's banking sector.

Ключові слова: банк, регулювання, нагляд, банківська група, нагляд на консолідованій основі, ризик, інструменти нагляду.

Key words: bank, regulation, supervision, banking group, supervision on a consolidated basis, risk, supervision tools.

Для України в останні роки характерною тенденцією стали високі темпи росту показників фінансового сектору, в цілому, і його банківського сегменту, зокрема. Відносна фінансова стабільність діяльності компаній та життєдіяльності населення, створення фундаментальної правової бази в сфері регулювання фінансових відносин на ринкових та корпоративних засадах (прийняття Цивільного та Господарського кодексів (від 16.01.2003 р.); законів: «Про акціонерні товариства» від 17.09.2008 р. та «Про цінні папери і фондовий ринок» від 23.02.2006 р.), лібералізації валютно-інвестиційних відносин та ряд інших факторів сприяли активізації фінансово-кредитних відносин в Україні. Навіть з урахуванням впливу світової фінансової кризи банківський сектор в 2006-2010 рр. досяг росту основних показників свого функціонування. Загальні обсяги активів, зобов'язань, власного капіталу, доходів банків України зросли майже в 3 рази; в 1,5 рази зросла частка іноземного капіталу в статутному капіталі банків; більш ніж в 2 рази збільшилися залишки коштів клієнтів на депозитних рахунках та збільшився обсяг сукупного кредитного портфелю [6]. Фінансові небанківські установи активно позиціонували себе на ринку, в першу чергу, шляхом створення з банками спільних фінансових структур та отримуючи від них відповідну фінансову підтримку. Банки, в свою чергу, через дочірні та асоційовані страхові (виконуючи при цьому роль страхових агентів і брокерів) і інвестиційні компанії реалізовували страхові продукти та закріплювалися на фондовому ринку.

Результатом подібної кооперації, частіше за все, стає певна фінансова група. В світовій практиці подібні об'єднання називають фінансовими конгломератами. Об'єднуючи своїми формуваннями банківську, інвестиційну та страхову діяльності такі фінансові групи часто концентрують ризик, що не може бути відповідним чином визначений засобами органів галузевого нагляду.

Саме нагляд на консолідованій основі повинен

забезпечити об'єктивну оцінку стійкості банку та пов'язаних з ним установ, враховуючи всі ризики на які наражається фінансова група і не залежно від того визнає вона себе такою чи ні. Тобто, основною метою консолідованого нагляду є оцінка стабільності банку з урахуванням фінансового стану діяльності інших учасників групи.

З метою створення реального механізму захисту інтересів вкладників банків та інвесторів небанківських фінансових установ, забезпечення стабільності вітчизняної фінансової системи здійснення уповноваженими органами нагляду на консолідованій основі потребує вивчення змісту та методологічних засад застосування належних інструментів.

Постановка проблеми. Спираючись на вже проведені дослідження, матеріал цієї статті має розвинути теорію регулювання банківської діяльності в частині нагляду на консолідованій основі; розкрити загальний зміст засобів його здійснення; визначити ризики діяльності банківських груп в Україні та обґрунтувати можливості застосування НБУ відповідних інструментів їх виявлення та попередження негативного впливу; вказати на підходи щодо подальшого реформування системи банківського нагляду України з урахуванням останніх законодавчих змін і необхідності в забезпеченні контролю над діяльністю нових банківських об'єднань.

Предметом проведеного та викладеного в статті дослідження є сукупність заходів із забезпечення державного нагляду на ринку фінансових послуг України (шляхом впровадження нагляду за групами, до складу яких входять банки), побудованих на основі теоретичних досліджень та практичному досвіді країн з активно функціонуючими та структурно диверсифікованими фінансовими ринками.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання організації та здійснення ефективного банківського нагляду як на індивідуальній (соло) так і груповій (консолідованій) основах

не раз ставали предметом дослідження в працях наступних вітчизняних науковців: В. Міщенко, В. Крилової, І. Д'яконової, Т. Смовженко, І. Школьник, О. Барановського, С. Аржевітіна, Н. Швець, О. Мірошніченко, М. Сенаторова та ін. Наведені в статті результати дослідження, в значній мірі спираються на висновки, оприлюднені в своїх роботах іноземними експертами та вченими: О. Тарасовою, С. Дубковим, В. Поздишевим, О. Борисовою, А. Кумановським, Ф. Личтенбергом, Т. Дж. Келлі, У. Кноке, а також матеріали офіційних публікацій Базельського комітету з питань банківського нагляду, Європейського Центрального Банку, Міжнародного валютного фонду, Європейського банку Реконструкції та Розвитку.

Мета статті – вивчення міжнародного законодавства та досвіду, визначення економіко-правових умов вітчизняної реальності та систематизовані дослідження наукових здобутків щодо питань забезпечення ефективного банківського нагляду.

Обґрунтування отриманих наукових результатів. Питання організації діяльності банківських груп і нагляду за ними, в першу чергу, пов'язані з темою фінансової стійкості банків, які, в свою чергу, і визначають стабільність вітчизняної фінансово-кредитної системи, в цілому. Відтак, стійкість та стабільність функціонування банківської системи, попередження системних банківських криз традиційно є найважливішими завданнями державних уповноважених органів у сфері регулювання фінансового сектору. Результати вивчення наукових праць ряду авторів [2, 4, 9] дозволяють визначити стійкість банківської системи, як стан, при якому відсутні системні проблеми платоспроможності та ліквідності банків, діяльність останніх відбувається з дотриманням визначених пруденційних вимог та нормативів, забезпечується прозора динаміка відсоткових ставок (кредитних, депозитних) та безперебійність грошових розрахунків, а також досягається ефективно (вчасне виявлення,

достовірна оцінка, обмеження впливу) управління ризиками.

Механізм забезпечення такого стану, в першу чергу, включає набір інструментів, що використовуються державним органом для забезпечення безперебійного функціонування банківської системи країни і передбачає економічні, регулятивно-наглядові та стабілізаційні заходи дій. Засобами економічних інструментів держава створює загальноекономічні умови функціонування банківської системи. Інструменти регулятивно-наглядового характеру спрямовані на підтримку стійкого фінансового стану банків, вирівнювання різких коливань в діяльності кредитного ринку. Стабілізаційні (антикризові) інструменти державного механізму передбачені з метою попередження, швидкої та мінімально затратної локалізації кризових явищ і їх наслідків для економіки країни.

Еволюція регулятивно-наглядової діяльності держави, інструменти якої почали розроблятися та застосовуватися практично з часів Великої депресії та банківської кризи в США, привела до появи чотирьох базових підходів її реалізації (інституційного, функціонального, інтегрованого та змішаного). Однак, незалежно від того, який підхід взято за основу, основні інструменти реалізації наглядових функцій уповноваженими органами різних держав, практично, однакові і передбачають такі дії:

– встановлення та нагляд за дотриманням регулятивних вимог (економічні нормативи діяльності, якість системи корпоративного управління та управління ризиками, вимогу до керівництва та ін.);

– постійний дистанційний моніторинг, вивчення звітності та аналіз фінансового стану банку;

– періодичне проведення тематичних чи комплексних перевірок діяльності банку на місці (інспектування чи вивчення висновків зовнішніх аудиторів);

– застосування заходів впливу до

банку (попередження, штрафи, обмеження та відкликання ліцензії, введення зовнішнього управління банком та ін.).

Починаючи з другої половини ХХ століття, інноваційний прогрес, лібералізм та глобалізація фінансових ринків суттєво ускладнили та підвищили рівень ризиків у банківській сфері. Почали виникати фінансові та банківські кризи, що все частіше набували системного та загальносвітового характеру. За підрахунками експертів за період з кінця 70-х років ХХ ст. і по теперішній час системні банківські кризи відбулися більш ніж у 80-и країнах світу, а в деяких – декілька разів [1, 4].

В умовах глобалізації світового ринку капіталу, активних процесів злиття та корпоративного об'єднання в банківській і небанківській фінансових сферах, ускладнення їх інституційних структур, появи нових фінансових продуктів та форм організації фінансового бізнесу посилюються та видозмінилися ризики банківської діяльності.

У сучасних умовах функціонування банки України часто стають установою (учасником) більш складної структури, до якої можуть входити інші банки і небанківські кредитні установи, а також компанії та нефінансові структури – резиденти та нерезиденти країни [10]. З'являються об'єднання установ, які функціонують у різних галузях фінансового ринку з метою збільшення сукупного впливу на ринок – фінансові конгломерати. Така форма організації фінансового бізнесу наділена очевидними перевагами: широта впливу, зростання конкурентоспроможності фінансових послуг групи, забезпечення диверсифікації, підтримка платоспроможності та ресурсозабезпеченості учасників групи, підвищення ефективності діяльності та досягнення синергетичного ефекту.

Результати вивчення світового досвіду дозволяють стверджувати, що згадані фінансові групи зустрічають додаткові та генерують самі цілий ряд нових ризиків: істотно розширюється спектр складових ризику (на групу може

розповсюджуватися вплив ризиків діяльності окремих фінансових установ – учасників групи); ускладнюється процедура контролю щодо достатності капіталу та забезпечення необхідної платоспроможності як всієї групи, так і окремих її учасників; зменшується прозорість фінансової структури; зростає вірогідність виникнення конфлікту інтересів у межах групи; погіршується результативність фінансової діяльності через зловживання економічною могутністю.

Реалістична оцінка відповідності банку наглядовим стандартам повинна враховувати всі кредитні та фінансові інституції, в яких він бере участь або які є дочірніми (асоційованими) щодо нього. У цьому полягає ідея здійснення нагляду на консолідованій основі. Прийнятий Верховною Радою України Закон «Про внесення змін до деяких законів України щодо нагляду на консолідованій основі» покликаний удосконалити підходи до здійснення державного нагляду на фінансовому ринку шляхом обмеження ризиків, на які наражаються банки – учасники відповідних груп [7].

Упровадження цієї форми нагляду за банківськими установами України має сприяти ефективному виконанню ряду регулятивно-наглядових завдань: забезпеченню захисту інвесторів та приватних вкладників коштів від недобросовісних учасників банківського ринку; організації професійного регулювання, об'єктивного контролю та підтримці належної фінансової стійкості банків; визначенню можливості та розробці напрямків співпраці між державними регуляторами різних фінансових сфер щодо формування та реалізації політики з регулювання фінансового ринку України та уникнення міжвідомчих конфліктів; уніфікації наглядових та звітних процедур з метою забезпечення інформаційної прозорості з органами банківського нагляду інших країн.

Визнання факту функціонування в Україні банківських груп та прийняття законодавчих положень щодо порядку регулювання та нагляду

за ними заклало стартові вимоги до подальшої роботи над розробкою систем оцінки, обмеження та управління специфічними ризиками їх діяльності. Для реалізації наглядових функцій уповноваженим органам (НБУ, ДКЦПФР та Держфінпослуг) безумовно доведеться звертатися до застосування відповідних інструментів, які умовно прийнято поділяти на дві групи – економічні та адміністративні (директивні) [3, 5, 8].

Застосування НБУ економічних інструментів має забезпечувати: обмеження прийняття банківськими групами істотних ризиків; стимулювання розробки в банківській групі системи внутрішнього контролю та моніторингу концентрації ризиків; підвищення якості інвестицій та ефективності діяльності банківської групи (учасників); максимізацію доходу, нарощування капіталу та ефективний розподіл джерел фінансового забезпечення.

На підставі визначених Законом України [7] змісту здійснюваного в Україні банківського нагляду на консолідованій основі (п. 2) і передбачених вимог до діяльності банківських груп (банківських підгруп) та з урахуванням досвіду країн і банківських систем, де вже діють положення такої форми нагляду, можна сформулювати перелік економічних інструментів.

По-перше, регулятор встановлює вимоги до розміру регулятивного капіталу банківської групи і його достатності на основі визначення нормативного капіталу групи з урахуванням особливостей вітчизняного законодавства та з метою отримання об'єктивних даних про його фактичний (реальний) обсяг.

По-друге, НБУ має право встановлювати вимоги до банківської групи (підгруп) щодо економічних нормативів з метою обмеження концентрації ризиків (кредитного, операційного, ринкового).

По-третє, передбачається впровадження практики системи лімітів та обмежень стосовно певних видів діяльності (у тому числі, на території

інших держав), що може бути реалізована шляхом часткового обмеження чи заборони операцій банку з учасниками банківської групи та інсайдерами.

У свою чергу, адміністративні інструменти спрямовані на обмеження ризиків банку на етапі виникнення банківської групи, входження банків до її складу та застосування заходів впливу до учасників об'єднання у випадку невиконання ними вимог регулятивно-наглядового органу.

Враховуючи визначені підходи вітчизняного законодавства, до групи інструментів директивного характеру можуть бути віднесені такі вимоги: щодо порядку формування банківської групи та входження до її складу банків; з розкриття інформації про склад та структуру банківської групи, пов'язані з нею особи, які не визнані як такі, що входять до неї; стосовно складання і подання банківськими групами консолідованої та субконсолідованої фінансової звітності; до учасників банківських груп стосовно наявності у них відповідних систем корпоративного управління та їх ефективності; щодо організації систем управління та внутрішнього контролю ризиками банківської групи.

Також положеннями згаданого закону передбачено право НБУ застосовувати заходи впливу до банківських груп та їх учасників у разі порушення ними законодавства і нормативно-правових актів, зокрема, встановлювати для зазначених груп підвищені економічні нормативи, ліміти та обмеження щодо здійснення окремих видів операцій. По відношенню до банківських груп та їх учасників також можуть бути застосовані заходи впливу такі як заборона проведення операцій між банком та іншими учасниками банківської групи; вимога до банків щодо відчуження часток участі в статутному капіталі дочірніх компаній, асоційованих компаній, які є членами банківської групи, розірвання угод, через які ці особи були включені до складу групи.

Висновки. Проведені дослідження економіко-правових передумов запровадження в Україні

нагляду на консолідованій основі та визначення сутності і змісту відповідних інструментів механізму його здійснення дозволяють зробити такі висновки. Необхідність консолідованого нагляду обумовлена не тільки розширенням фінансової діяльності банківських установ України, але і ростом масштабів міжнародних банківських операцій та структур, через які вони здійснюються. В побудові ефективної регулятивно-наглядової системи Україна може і буде користуватися накопиченим світовим досвідом. Однак його адаптація має відбуватися, зважаючи на той факт, що сучасний стан розвитку банківської діяльності в Україні є досить специфічним як з економічних, так і правових позицій. В підтвердження цієї думки можна привести три тези. По-перше, варто визнати, що в країні існують різного роду фінансові та змішані групи (банківського, фінансового, торговельного, промислового секторів економіки), а невизначеність їх статусу може стати потенційним джерелом системного ризику. По-друге, в країні існують правові передумови залишатися в статусі неформальних

фінансових чи банківських груп, що значно ускладнює можливості органів нагляду активно впроваджувати передбачені законодавством не тільки інструменти консолідованого, але і солю нагляду. По-третє, застосування концепції нагляду на консолідованій основі потребує суттєвого методологічного та методичного забезпечення, в протилежному випадку вона буде залишатися в зародковому стані, практично на рівні попередньої ідеї.

Питаннями які, вочевидь, потребують подальших вивчень і науково-методологічних викладень, у першу чергу, є: уніфікація засад регулювання банківського та небанківського секторів фінансового ринку; узгодження між регуляторами порядку обміну інформацією щодо учасників фінансових груп, які перебувають у сфері їх регулювання; остаточний вибір форми взаємодії між наглядовими органами ринку фінансових послуг та статусу кожного із них по відношенню один до одного та суб'єктів ринку (колегіальне делегування функцій чи створення мегарегулятора фінансового ринку).

Список використаних джерел

1. Аржевітін С. Побудова системи нагляду за фінансовою сферою [Текст] / Станіслав Аржевітін // Вісник НБУ. – 2009. – № 1. – С. 46-49.

2. Барановський О. Регулювання і нагляд у банківській сфері: quo vadis? [Текст] / Олександр Барановський // Вісник НБУ. – 2010. – № 7. – С. 3-10.

3. Д'яконова І. Інституційна структура банківського нагляду: уроки для України [Текст] / І. І. Д'яконова // Банки та банківські системи країн світу. – 2008. – № 1. – С. 33-39.

4. Дубков С. Еволюція надзор за діяльністю банків во второй половине XX – начале XXI в. [Текст] / Сергей Дубков // Банковский вестник. – 2009. – № 1. – С. 14-20.

5. Міщенко В. Підвищення ефективності банківського регулювання та нагляду за фінансовим сектором в Україні [Текст] / В. Міщенко // Вісник НБУ. – 2010. – № 8. – С. 4-10.

6. Основні показники діяльності банків

України [Електронний ресурс] / Національний банк України. – Режим доступу: http://www.bank.gov.ua/Bank_supervision/dynamics.htm.

7. Про внесення змін до деяких законів України щодо нагляду на консолідованій основі: закон України від 19 травня 2011 року [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=3394-17>.

8. Тарасова О. Механізм консолідованого надзора за банківською діяльністю и его інструменти [Текст] / Ольга Тарасова // Банковский вестник. – 2009. – № 6. – С. 30-38.

9. Швець Н. Сучасні завдання банківського нагляду [Текст] / Наталя Швець // Вісник НБУ. – 2011. – № 2. – С. 34-37.

10. Школьник І. Міжнародні фінансові конгломерати у банківському секторі України [Текст] / Інна Школьник // Вісник НБУ. – 2010. – № 2. – С. 4-10.